

Історико-літературні аспекти дослідження творчості А. Аверченка

Historical and Literary Aspects of Research of A. Averchenko's Creativity

Юрій Голобородько ¹
Yurii Holoborodko

¹ H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
29 Alchevskiyh Street, Kharkiv, Ukraine

DOI: 10.22178/pos.76-1

LCC Subject Category:
PG3801-3987

Received 29.10.2021
Accepted 26.11.2021
Published online 30.11.2021

Corresponding Author:
yu.holoborodko@gmail.com

© 2021 The Author. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License



Анотація. У статті досліджено основні характеристики А. Аверченка як митця в дореволюційний, пореволюційний та еміграційний періоди його творчості, що спочатку поділялася на публіцистичні фейлетони та дві групи гумористичних оповідань – побутових із ситуаціями з довколишнього життя та творів із гротесковими й парадоксальними сюжетами, створених фантазією автора. У подальшій творчості в часи еміграції письменник став майстром сатири й гумору європейського рівня. Установлено, що чимало його творів, створених в еміграції, стали на рівень світової класики чи були новаторськими в жанровому й стильовому вимірах

Визначено творчу активність А. Аверченка – організаційну (як редактора й адміністратора «Сатирикону» й «Нового Сатирикону»), літературну (як плідного автора гумористичних / сатиричних оповідань) і театральну (як режисера, сценариста й актора театрів «Дім артиста» та «Гніздо перелітних птахів»). Виявлено, що письменник відзначався гумористичним ставленням до життя, зокрема й висміюванням власних недоліків, що характеризувало його як публічне спілкування – інтерв'ю, виступи, так і приватне листування.

Зроблено висновок, що активність митця вдовольняла його життєву потребу не лише самому бути в авангарді творчого розвитку російської та європейської літератури, але й створювати колектив односторонців, талановитих авторів, забезпечувати плідну атмосферу творчої праці, боротися з цензорами, влаштовувати фінансову успішність друкованого видання чи театру, а також проводити журналістську діяльність, бути майстром фейлетону, який тримає руку на пульсі політичних подій у державі та за її межами, має спостережливість й аналітичні здібності.

Ключові слова: А. Аверченко; письменник; сатира; гумор; еміграція; оповідання; фейлетон.

Abstract. The article studies the main characteristics of A. Averchenko as a writer in the pre-revolutionary, post-revolutionary and emigration periods of his creativity, which was initially divided into journalistic feuilletons and two groups of humorous stories – every day with common life situations and works with grotesque and paradoxical plots. In later works during his emigration, the writer became a master of satire and humour at the European level. It is established that many of his works created in exile reached the level of world classics or were innovative in genre and style.

The article defines A. Averchenko's creative activity – organizational (as an editor and administrator of «Satyricon» and «New Satyricon»), literary (as a prolific author of humorous/satirical stories) and theatrical (as a director, screenwriter and actor of theatres «The House of Artist» and «The Nest of Migratory Birds»). It was found that the writer had a humorous attitude to life, including ridicule of his shortcomings. He is best characterized through public communication – his interviews, speeches, and private correspondence.

It is concluded that the artist's activity satisfied his vital need not only to be at the

forefront of creative development of Russian and European literature but also to create a team of like-minded, talented authors, provide a fruitful atmosphere of creative work, fight censors, arrange financial success of print or theatre, as well as to conduct journalistic activities, to be a master of the feuilleton, who keeps his hand on the pulse of political events in the country and abroad, has observation and analytical skills.

Keywords: A. Averchenko; writer; satire; humor; emigration; stories; feuilleton.

ВСТУП

Як і будь-який інший письменник, який потрапив в еміграцію, утікаючи з новопосталої Радянської Росії, Аркадій Аверченко зазнав критики з боку більшовицьких ідеологів, увійшовши до кола «нещасних», які, потрапивши до «буржуазної Європи», відразу втратили свій талант і так у «зубожінні» кінчили своє життя. Насправді ж письменник в атмосфері довгоочікуваної творчої свободи був заможною людиною та відомим на той час автором-гумористом, а також гастролював із театром «Гніздо перелітних птахів» східно-європейськими країнами. Таким чином він компенсував свою дореволюційну популярність як гуморист (за останні передреволюційні десять років опубліковано сорок збірників його творів, тематикою яких був побут великого міста, життя міщан-обивателів тощо, а також публіцистичні теми – від критики самодержавства, до викриття європейських ворогів імперії під час Першої світової війни). Після перемоги більшовиків саме вони стають об'єктом його висміювання, зокрема й лідери Ленін, Троцький, Луначарський та ін.

Для аналізу такої еволюції в поглядах письменника потрібен цілий комплекс дослідницької інформації, у якому головне місце займають біографічні дані. Так, М. Бахтін контекст автобіографічності вважає звичайним явищем, адже це виявляє ставлення автора до світу [1, с. 37], А. Молохов говорить про реконструкцію раніше невідомих документів – документальних матеріалів письменника [2], М. Рибаків підтверджує ці думки через збирання й публікацію невідомих фейлетонів А. Аверченка київського періоду його скитань, деякі з яких було орієнтовано на живі виступи на естраді [3, с. 102]. Зрозуміло, що й більш відомі дослідники життя і творчості письменника таку інформацію цінували найбільше – М. Богословський [4], О. Брызгалова [5], Д. Левицький [6], Д. Ніколаєв [7], С. Никоненко [8] та ін.

Попри активне вивчення спадщини А. Аверченка українськими та зарубіжними вченими, бракує комплексних досліджень, які враховують різні погляди як біографів, так і вчених-літературознавців. Тому метою цієї статті визначаємо аналіз історико-літературних аспектів дослідження здобутків означеного письменника відповідно до наукової рецепції його творчості.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

За загальновідомою біографією, Аркадій Аверченко народився й виріс у купецькій сім'ї в Севастополі 1881 року. Через слабке здоров'я в гімназії він не вчився, й освіту отримав лише у 2-класному реальному училищі. Тобто загалом визначається біографіями як талановитий самоучка. Дитинство проходило далеко не в казкових обставинах, але багато читав Майн Рида та Луї Буссинара [9, с. 107]. Із раннього віку почав працювати писарем. Чотири роки він працював у конторі вугільної шахти на Донбасі, й те сумне повсякдення описав у ранніх оповіданнях, опублікованих у подальшому місці його перебування – Харкові.

Саме харківська газета «Південний край» відіграла визначальну роль у становленні А. Аверченка не лише як письменника, а й журналіста, оскільки пізніше він сміливо береться за випуск журналу «Штик», де працює і як редактор / автор, і як ілюстратор, який малює шаржі та карикатури. Сатиричне спрямування його журналістської діяльності у провінційному Харкові викликає невдоволення влади, і тому він 1907 року переїжджає до Петербурга, де його талант сатирика отримує публічне визнання – особливо в новоствореному тижневику «Сатирикон», що маркується дослідниками як «унікальна трибуна соціальної сатири і значущим культурним явищем» і де він був редактором.

У період 1910-1912 рр. у Петербурзі видаються п'ять книг А. Аверченка, які було сприйнято міською спільнотою як талант, тотожний

популярним на той час Марку Твена й О'Генрі. Письменник співробітничав з театрами, не лише даючи свої твори на інсценізацію, але й рецензуючи театральні вистави. Проте після більшовицького перевороту таке творче благополуччя перервалося, і зрозуміло, що митець категорично цього не сприйняв, 1918 року подавшись спочатку до Криму, де займається театром, 1920 року – до Стамбулу й далі – до Європи. Оскільки на той час в еміграції перебувало чимало росіян, переважно інтелігенції та військових, А. Аверченко не відчував себе чужим, відірваним від земляцького кола. Однак загальний настрій у суспільстві був депресивним – відчувалася туга через незворотність старого життя, а тому оповідання митця в еміграції були присвячені руйнівній сутності революції, долі емігрантів, які намагаються в нових умовах знайти нову опору в житті. Останні роки письменник прожив у Чехії, де й був похований.

Отже, життя митця було коротким, але наповнене драматичними подіями та плідною творчістю, що включала кілька площин – письменницьку, журналістську – редакторську та публіцистичну, а також театральну, де він виконував кілька функцій – автора, адміністратора й актора. Публіцистична складова творчості митця передбачала не лише високу майстерність памфлетиста / фейлетоніста, але й відповідну сміливість, що часто робить автора популярним серед прогресивної частини населення.

Наприклад, відомою серед дослідників творчості А. Аверченка є історія про його полеміку з Леніним, у межах якої останній відреагував на книжку першого «Дюжина ножів у спину революції» (1920 рік) статтею «Талановита книжка», де попри визнання таланту сатирика він називає того білогвардійцем, «озлобленим майже до запаморочення». Письменник відповів на це, опублікувавши «Дружній лист Леніну від Аркадія Аверченка», де ущипливо звертається до опонента, вживаючи псевдодружні форми в ленінському стилі «голубчик», «братець ты мой», «Володя», «Вольдемар» та гострі вирази, марковані негативною семантикою, – «твої комуністи», «знаменитая курсистка товарищ Хайкина», «большевики – жулики, убийцы и маровихеры» тощо [10]. Проте навіть таке визнання «вождем» таланту митця сприяло тому, що впродовж 1922 – 1930 років його твори публікуються в більшовицькій Росії.

Таким чином, прихильників таланту гумориста / сатирика можна розподілити за спектром від царя до Леніна. Так, відомо, що імператорська сім'я зачитувалася творами гумориста, і сам володар країни, за багатьма свідченнями, хотів особисто познайомитися з популярним митцем, і той у свою чергу постав перед дилемою: з одного боку, така увага була йому приємною, а з іншого – він, як сатириконець, вважався в суспільстві опозиціонером до монархічної влади, а тому мав відмовити в такій зустрічі. Як було насправді, до кінця не відомо, але ця зустріч не відбулася. У цьому політичному спектрі відзначаються й прямі опоненти творчості митця: Д. Левицький зазначає, що ліві політичні сили (зокрема більшовицька газета «Правда») ще 1912 року звинувачували сатириконеців як «адвокатів ситої влади», а праві ультрарадикали називали А. Аверченка «євреєм Ліфшицем» (сам митець зазначав, що до революції одеські євреї говорили, що він так добре пише тому, що єврей, а чорносотенці – що пише добре, хоч і єврей», проте акцентує, що він росіянин) [6, с. 39-40, 112]. Тобто таку рису, як небайдужість із боку протилежних політичних сил (причому як позитивну з обох боків, так і негативну), визначаємо як провідну для жанру сатири.

У ретроспективній площині розгляду життя й творчості А. Аверченка важливим є й доеміграційний (дореволюційний) період, який дає можливість виявити подальшу еволюцію його поглядів і відображення її у творчості митця. Так, С. Ніконенко наводить реакцію сучасників митця щодо його діяльності – О. Купріна про переорієнтацію публіки на новий тип гумору, К. Чуковського про психологічне його лідерство (за ним завжди йшла ціла свита з друзів і колег. Вони неначе всюди ходили разом) [8, с. 10, 11].

Потрібно враховувати й особливості того історичного періоду в розвитку мистецтва, зокрема літератури. Так, О. Брызгалова, досліджуючи творчість авторів «Сатирикону», зокрема й А. Аверченка, у контексті так званого «срібного віку», зазначає про пов'язаність і зумовленість епохи й мистецтва в одному локальному вимірі. До цього додається перелік авторів журналу (Н. Лохвицька – Теффі, О. Глікберг – Саша Черний, Л. Андреев, І. Бунін, С. Городецький, М. Гумильов, А. Купрін, В. Маяковський) [5]. Що ж до смаків тогочасної епохи, то М. Бахтін відзначає но-

вий вектор розвитку сатиричної літератури, де застосовувалися приховані форми самоствердження, естетичної гри, зміна часових планів, елементи життєвого абсурду [1], що дуже подобалося публіці. А ще такі прийоми, як поєднання комічного й трагічного, фантастичного й реального, підвищеного й низького, ліричного й сатиричного.

Усіх його сучасників вражала продуктивність письменника, який упродовж десяти років публікував у кожному номері «Сатирикону» («Нового Сатирикону») по кілька своїх творів, при цьому регулярно друкуючись в інших виданнях і видаючи кожного року по кілька книжок. Д. Ніколаєв зазначає, що тематика його творів охоплювала все суспільне життя – побут, комерцію, сім'ю, школу, театр, історію та сучасність, а тому сьогоднішній читач може отримати уявлення про той час, і це уявлення, можливо, буде більш правдивим, ніж офіційна історія. Одночасно А. Аверченко вів кілька рубрик під окремими псевдонімами, що робилося для ілюзорного збільшення штату авторів, а отже – для підвищення статусу видання [7].

Як приклад творчої працьовитості А. Аверченка Д. Левицький наводить номер Сатирикона, що вперше був підписаний Аверченком як редактором. Перші 3 сторінки – фейлетон за підписом «Аркадій Аверченко» («Важкі часи» – про труднощі роботи редактора); 4-5 сторінки – оповідання того ж автора за підписом «Медуза-Горгона» («Пропала калоша Доббльса» – пародія на Конан Дойля); 6-7 сторінки – його ж театральна рецензія «Театр і сад ФАРС» за підписом «Аркадій Аве»; 15 сторінка – рубрика «Поштовий ящик «Сатирикону» за підписом «Ave» [6, с. 184-185]. Як бачимо, всі матеріали цього номеру написані самим редактором під різними псевдонімами – відповідно до різних журнальних жанрів.

При цьому як редактор А. Аверченко тримав «Сатирикон» у сфері міжнародного гумору, залучаючи в номери деякі переклади англійських, французьких, німецьких творів і численні карикатури з німецьких журналів «Simplicissimus», «Fliegende Blätter», «Meggendorfers Blätter», «Kladderadatsch», «Jugend», через що часом «Сатирикон» називали російським «Симплісисимусом». Загалом сатириконці маніфестували свій журнал як безпартійний, не сприймаючи поділ і в по-

літиці, і в мистецтві. Проте випускаючи окремі тематичні номери (наприклад, «провокаційний», «воєнний», «єврейський», «поліцейський» та ін.), А. Аверченко цим акцентував на певній проблемі в тій же політиці чи суспільному житті, розглядаючи цю проблему крізь призму гумористичного сприйняття.

У період Першої російської революції публіка не сприймала вже легкого, «неполітичного» гумору, а в подальшому – до 1911 року – політична гострота журналу знизилася, він утратив свою радикальність. Проте редактор залишався на своїх позиціях і проголошував потребу вільно видихнути від «кошмару століпінщини» й весело засміятися, адже це рятувальний засіб від туги і зневіри. Тому на допомогу прийшли карикатури та малюнки, а також нові прийоми комічного (наприклад, замість окремих смішних слів і виразів іронією наповнювався весь текст, зокрема й пейзажі та інші описи).

У часи Першої світової війни об'єктом сміху сатириконців стає зовнішній ворог – германці та їхні союзники, що висміюються в памфлетах і фейлетонах, у карикатурах і коментарях про хід війни. Проте Д. Левицький слушно зауважує, що ці твори не відзначалися тонкістю гумору – потрібно було представити головних фігурантів ворожої сили у вигляді жалібних і недостойних осіб (зокрема імператора Вільгельма, його синів і військовиків, а також австрійців, болгар і турків). Уже в назвах фейлетонів було визначено такий об'єкт («План генерала Мольтке», «Чотири боки Вільгельма», «Німці після війни» та ін.), а їхній зміст наповнений шовіністичними та патріотичними рисами [6, с. 218-219]. Тому їх можна назвати фейлетонами локального виміру – «одноденками».

Зрештою С. Ніконенко говорить про створення митцем свого жанру, що позначений психологічною й соціальною глибиною, і про зв'язок із подальшим його розвитком у творчості радянських сатириків. Він зіставляє деякі їх твори з Аверченковими, знаходячи певні концептуальні паралелі [8]. Це був короткий, але відчутний сплеск у радянській літературі, що залишив кілька видатних творів (наприклад, про Остапа Бендера, «Іван Васильович», «Рокові яйця»), які до сьогодні залишаються серед кращих здобутків літератури радянського часу.

Подальша еволюція поглядів А. Аверченка відбувається від неприйняття ним влади більшовиків, ставлення до якої, за твердженням літературознавців, – було категорично негативним. А. Нестеренко відшукує ті негативи – новітній динамізм, прискорення, спрямованість у майбутнє – як ритм бравурного маршу на відміну від улюбленого письменником ритму плавного, м'якого, спокійного вальсу, яким він був до 1917 року [11]. Через це А. Аверченко висуває іншу філософію – «Час, назад!», що формально виражене в популярному фейлетоні «Фокус німого кіно» (формально, бо час там саме й прокручується назад), а також поділяє хронотоп на дві площини / епохи – стару («до революції») й нову («після революції»). Цей хронотоп може змішуватися в загальному просторі, але тоді в локальному вимірі відбувається розмежування в формі контрасту. Наприклад, описується світлий, відкритий простір поміщицького маєтку з традиційними атрибутами – садом, алеями, ставком, гармонією, спокоєм, традиціями, а з іншого боку – урбаністичні елементи – тісна квартира, замкнутість, холод, бруд, руїна й дисгармонія [11]. Зрозуміло, що в такому локусі більшовики відповідають протилежній силі, через що й фігурує характеристика «нечиста сила».

Після закриття більшовиками «Сатирикону» А. Аверченко починає свій шлях біженця, через південь країни добираючись до рідного Севастополя. Н. Єгорова описує один епізод із півторарічного перебування А. Аверченка в Севастополі, що свідчить про тісний зв'язок і взаємну довіру між військовою владою та митцями. Це була бесіда барона Врангеля з місцевими журналістами – лідерами найпопулярніших видань – з питань цензури. Примітно, що барон радився з медіа, і ті згодилися на цензуру, адже в таких складних умовах вона потрібна для загальної користі. Також командувач підписав наказ про відновлення виходу газети «Південь Росії» та в подальшому спонсорував від уряду видання збірки «Нечиста сила» [12, с. 247-248].

Із перебуванням письменника в Севастополі Д. Левицький пов'язує його активну творчу діяльність, що виявлялася у виступах літературно-художнього театру-кабаре «Дім артиста», де А. Аверченко відповідав за літературну частину. Так, він улаштував благодійний вечір (29 вересня 1919 року) для зборів коштів для «Комітету з допомоги вдовам, сиротам і

чинам Добровольчої армії, що постраждали в боротьбі з більшовиками». У програмі вечора була поставлена нова п'єса письменника «Ліки від дурості», де він уперше сам грав як актор на такому рівні. Згодом йому публічно було висловлено подяку за збір 25 тисяч карбованців. У той же час з'являється новий театр під назвою «Гніздо перелітних птахів», до якого митець приєднався й надалі буде співпрацювати вже в еміграції [6, с. 70, 75].

ВИСНОВКИ

Таким чином, основними характеристиками А. Аверченка як митця в дореволюційний період його творчості визначаємо неабияку активність – організаційну (як редактора й адміністратора, зокрема «Сатирикону» й «Нового Сатирикону»), що передбачала підбір колективу талановитих авторів, створення плідної атмосфери творчої праці, боротьбу з цензорами, фінансові аспекти друкованого видання) та літературну (як автора більшості творів журналу, ведучого його рубрик, автора багатьох виданих збірок). До цього слід додати його майстерність фейлетоніста, який тримає руку на пульсі політичних подій у державі та за її межами, має спостережливість й аналітичні здібності.

У власне літературній площині доемігрантська творчість письменника поділяється на публіцистичні фейлетони та дві групи гумористичних оповідань – побутових із ситуаціями з довколишнього життя та творів із гротесковими й парадоксальними сюжетами, створених фантазією автора. У подальшій творчості в часи еміграції митець зміцнив означені вище творчі здібності до рівня майстра сатири й гумору європейського рівня.

Отже, А. Аверченко ще до свого переміщення до Європи був там уже відомим письменником-гумористом, твори якого перекладалися й видавалися різними європейськими мовами. Він представник нової російської літератури початку ХХ століття – майстер гумористично / сатиричного оповідання, у якому синтезуються психологічний і соціальний контексти й різноманітні мотиви – комічного / трагічного, комічного / ліричного. Він носій тогочасної літературної традиції та мови, і якщо сучасники називали його «королем сміху», то наприкінці століття – за іншого рівня гумору – його твори вже цікаві не як гумористичні, а як репрезентант тієї епохи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Bahtin, M. (2000). *Avtor i geroj: k filosofskim osnovam gumanitarnyh nauk* [Author and Hero: Towards the Philosophical Foundations of the Humanities]. Saint-Peterburg: Azbuka (in Russian)
[Бахтин, М. (2000). *Автор и герой: к философским основам гуманитарных наук*. Санкт-Петербург: Азбука].
2. Molohov, A. (1999). *Problemy rekonstrukcii arhivnyh fondov pisatelej-emigrantov: na primere fonda A. T. Averchenko* [Problems of reconstruction of archival funds of emigrant writers: the example of the fund of A. T. Averchenko] (Doctoral thesis). Moscow (in Russian)
[Молохов, А. (1999). *Проблемы реконструкции архивных фондов писателей-эмигрантов: на примере фонда А. Т. Аверченко* (Автореферат кандидатской диссертации). Москва].
3. Rybakov, M. (2001). Neizvestnye fel'etony Arkadiya Averchenko [Unknown feuilletons by Arkady Averchenko]. *Raduga*, 1–2, 102–131 (in Russian)
[Рыбаков, М. (2001). Неизвестные фельетоны Аркадия Аверченко. *Радуга*, 1–2, 102–131].
4. Bogoslovskij, N. (1990). *Eskizy k biografii Averchenko A.* [Sketches for the biography of Averchenko A.]. Moscow: Izvestiya (in Russian)
[Богословский, Н. (1990). *Эскизы к биографии Аверченко А.* Москва: Известия].
5. Bryzgalova, E. (2005). *Tvorchestvo satirikoncev v literaturnoj paradigme serebryanogo veka* [Creativity of the Satyricons in the literary paradigm of the Silver Age] (Doctoral dissertation). Tver' (in Russian)
[Брызгалова, Е. (2005). *Творчество сатириконцев в литературной парадигме серебряного века* (Докторская диссертация). Тверь].
6. Levickij, D. (1999). *Zhizn' i tvorcheskij put' Arkadiya Averchenko* [Life and career of Arkady Averchenko]. Moscow: Novyj put' (in Russian)
[Левицкий, Д. (1999). *Жизнь и творческий путь Аркадия Аверченко*. Москва: Новый путь].
7. Nikolaev, D. (n. d.). *Russkij yumorist (A. T. Averchenko)* [Russian comedian (A. T. Averchenko)]. Retrieved from <http://averchenko.lit-info.ru/averchenko/kritika-ob-averchenko/nikolaev-yumorist-averchenko.htm> (in Russian)
[Николаев, Д. (n. d.). *Русский юморист (А. Т. Аверченко)*. URL : <http://averchenko.lit-info.ru/averchenko/kritika-ob-averchenko/nikolaev-yumorist-averchenko.htm>].
8. Nikonenko, S. (2012). Arkadij Averchenko: vchera, segodnya, zavtra [Arkady Averchenko: yesterday, today, tomorrow]. In A. Averchenko, *Sobranie sochinenij* (Vol. 1., p. 5–26). Moscow: Dmitrij Sechin (in Russian)
[Никоненко, С. (2012). Аркадий Аверченко: вчера, сегодня, завтра. В А. Аверченко, *Собрание сочинений* (Т. 1., с. 5–26). Москва: Дмитрий Сечин].
9. Nemirovskij, A. (2011). Kak vazhno byt' neser'eznym [The Importance of Being Frivolous]. *Natali, april'*, 106–110 (in Russian)
[Немировский, А. (2011). Как важно быть несерьезным. *Натали, апрель*, 106–110].
10. Averchenko, A. (1921). *Priyatel'skoe pis'mo Leninu ot Arkadiya Averchenko* [A friendly letter to Lenin from Arkady Averchenko]. Retrieved from [https://ru.wikisource.org/wiki/Приятельское_письмо_Ленину_от_Аркадия_Аверченко_\(Аверченко\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Приятельское_письмо_Ленину_от_Аркадия_Аверченко_(Аверченко)) (in Russian)
[Аверченко, А. (1921). *Приятельское письмо Ленину от Аркадия Аверченко*. URL : [https://ru.wikisource.org/wiki/Приятельское_письмо_Ленину_от_Аркадия_Аверченко_\(Аверченко\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Приятельское_письмо_Ленину_от_Аркадия_Аверченко_(Аверченко))].
11. Nesterenko, A. (2009). *Osobennosti hronotopa v satiricheskoj publicistike A. Averchenko* [Features of the chronotope in satirical journalism A. Averchenko]. Retrieved from <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/31040/17-Nesterenko.pdf?sequence=1> (in Russian)

[Нестеренко, А. (2009). *Особенности хромотона в сатирической публицистике А. Аверченко*. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/31040/17-Nesterenko.pdf?sequence=1>].

12. Egorova, N. (2011). *K istorii odnogo avtografa Arkadiya Averchenko* [On the history of one autograph of Arkady Averchenko]. *Ezhegodnik doma russkogo zarubezh'ya imeni Aleksandra Solzhenitsyna*, 2, 245–253 (in Russian)
[Егорова, Н. (2011). К истории одного автографа Аркадия Аверченко. *Ежегодник дома русского зарубежья имени Александра Солженицына*, 2, 245–253].